

BADIK-SZABÓ TERÉZIA

*A vasvári társaskáptalan alapításának körülményei**

Bevezetés és historiográfia

A SZENT MIHÁLY TISZTELETÉRE szentelt vasvári társaskáptalan első írásos említése egy II. András király (1205–1235) által 1217-ben kiadott oklevélben maradt ránk, amely irat már régóta ismert a magyar medievisták számára.¹ A királyi birtokadományban részesülő káptalan ekkor már működő intézményként áll a forrást olvasó kutató előtt, az alapítás körülményeire vonatkozóan azonban csekély információval szolgál.

A vasvári káptalan alapítólevele – ha létezett is egykor – mára már nem maradt fenn. A források hiányának eredménye, hogy a káptalan alapításával, illetve annak későbbi történetével foglalkozó – vagy a témát esetenként csak érintő – kutatók téves, bizonytalan vagy egymásnak ellentmondó állításokat fogalmaztak meg az ismeretlen alapítási eseményt illetően. Ugyanakkor a kérdés vizsgálatakor ezen eredmények áttekintése elengedhetetlen. A szakirodalmi álláspontok ismertetése után térek rá a rendelkezésre álló középkori források bemutatására, valamint az ezekből levonható következtetésekre.

A Vas megyei kanonoki testület történetének első feldolgozója Desics Ignác (1857–1937), káptalani levéltáros volt, aki a Géfin Gyula által szerkesztett háromkötetes Szombathelyi Egyházmegye Története sorozatba készítette el rövid áttekintését a vasvári társas-, majd szombathelyi székeskáptalan történetéről.² A rövid tanulmány végül a második kötet hasábjain látott napvilágot. Legértékesebb részének az adattára tekinthető, ami a korban

* Köszönet illeti Dreska Gábort, aki értékes megjegyzéseivel külső lektorként hozzájárult a tanulmány megszületéséhez.

¹ DF 279 145. Legutóbbi kiadás, fordítás, facsimile: Zágórhidi-Czigány Balázs (szerk.): *Vasvári káptalan, vasi települések 1217–2017*. Vasvár, 2019. 14–15.

² Desics Ignác: A Vasvár-Szombathelyi székeskáptalan története főbb vonásaiban. In: Géfin Gyula (szerk.): *A szombathelyi egyházmegye története*. II. Szombathely, 1929. 301–332.

elérhető forráskiadványok segítségével a lehető legteljesebb névsorát adta az évszázadok folyamán a káptalanban javadalomhoz jutott személyeknek. Desics a káptalan alapítását Szent István király egyházszervező tevékenységéhez kapcsolta, s ennek nyomán az első magyar királyt nevezte meg lehetséges alapítóként.³

Ezt követően az 1950-es évekig nem sok figyelem fordult Vasvár, illetve a káptalan története felé. A II. világháborút követően Iványi Béla (1878–1964) Vasvár község tanácsának felkérésére írta meg a város középkori történetét, amelyben kiemelt figyelmet szentelt a káptalani testület működésének is. Munkájában – mely politikai okokból csak a rendszerváltozás után jelenhetett meg – két fejezetet szentelt a vasvári káptalan történetének: az elsőt az Árpád-kori, a másodikat pedig a 14–15. századi események bemutatásának. A függelékben azt a célt tűzte ki maga elé,⁴ hogy a Desics által közölt kanonoklistát tovább bővítse, kiegészítse. Ezt a feladatot sikeresen el is végezte. A testület alapításának körülményeit a kötet terjedelméhez viszonyítva részletesen vizsgálta. A fundálás Szent István királyhoz való kötésének hagyományát a 17. században élt Kazó István vasvár-szombathelyi nagyprepost nevéhez kötötte, aki az 1698. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvben utalt először tényként az istváni alapításra. Iványi ezzel kapcsolatban egyértelműen fogalmazott: nézete szerint e hagyomány forrásokkal nem támasztható alá, ezért nem elfogadható. Valószínűbbnek tartotta a Szent László-kori alapítás lehetőségét.⁵

A 20. század második felében a káptalan történetének kutatása szempontjából az előző két hivatkozott személyhez hasonlóan kiemelkedő szerepet játszott Sill Ába Ferenc (OFM, 1925–2018), aki több tanulmányában ismertette mind Vasvár városa, mind pedig a káptalan történetével és hiteleshelyi tevékenységével kapcsolatos tudományos eredményeit.⁶ A történészek közül ő volt az első, aki megfogalmazta azt a véleményt, mely szerint a káptalant nem valamelyik magyar király alapította. Elmélete szerint a Szent István király uralkodása idején az ispáni székhelyeken kialakuló főesperesi központok bizonyos esetekben társaskáptalanná fejlődtek, oly módon, hogy a főesperes a körülötte élő pap-ságot közösségbe szervezte. Ilyen korai főesperességből létrejött prépostságnak tartotta a vasvárit is, amely véleménye szerint már a 11. század vége után önállóvá válhatott a győri egyházmegyén belül. Érvelését egy 18. századi *canonica visitatio*val támasztotta alá, mely szerint ekkor a vasvári prépostnak Vas megyére kiterjedő főesperesi jogköre volt.⁷

³ Desics I.: A Vasvár-Szombathelyi székeskáptalan, 301.

⁴ Iványi Béla: *A középkori Vasvár*. Vasvár, 1992. A vasvári káptalanra vonatkozó részek: 27–31., 64–72. A függelék: 122–125.

⁵ Iványi B.: *A középkori Vasvár*, 27.

⁶ Sill Ába Ferenc: A vasvár-szombathelyi káptalan hiteleshelyi tevékenysége. *Vas megye múltjából*, 1 (1976) 20–60., Sill Ába Ferenc: A vasvár-szombathelyi székeskáptalan történetének vázlata. In: Fábíán Árpád (szerk.): *A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve. 1777–1977*. Szombathely, 1977. 173–242., Sill Ába Ferenc: Vasvár településtörténete a 18. századig. *Vas megye múltjából*, 2 (1982) 3–32., Sill Ába Ferenc: Vasvár története a középkorban. *Vasi Szemle*, 39 (1985) 60–87.

⁷ Sill A. F.: A vasvár-szombathelyi káptalan, 20., Sill A. F.: Vasvár története, 66.

Az ezt követő évtizedekben az egyes kutatók – ha érintették is valamilyen szempontból a káptalan történetét – nem szenteltek különösebben figyelmet az alapítás kérdésének.⁸

Legutóbb Thoroczkay Gábor írt tanulmányt a társaskáptalanok alapításáról, melyben ismét megfogalmazta, s elfogadta a Sill Aba Ferenc által felállított elméletet. Thoroczkay a pozsonyi társaskáptalan létrejöttének vizsgálata során, párhuzamba állítva mutatta be a vasvári testület alapításáról rendelkezésünkre álló forrásokat. Megállapításait az alábbiakban lehet összegezni. A Szent István uralkodásának elején megszervezett győri egyházmegyében létrejött főesperességek területileg a párhuzamosan szerveződő vármegyékkel estek egybe. Így Vas vármegye területén szerveződött meg a vasi főesperesség, melynek központja az ispáni székhelyen, Vasváron volt.⁹ Ez az *archidiaconatus* fokozatosan önállósult az egyházmegye székhelyétől, majd – valamikor a 12. század folyamán – prépostságként független testületté vált. Az elmélettel kapcsolatban Thoroczkay hangsúlyozza, hogy a források hallgatása miatt a káptalan alapítási körülményeiről teljes bizonyossággal nem sok mindent állíthatunk.¹⁰

Források a vasvári káptalan alapításáról

A korábbi kutatás láthatóan egymástól eltérő eredményekre jutott a vasvári káptalan alapításának kérdéséről. Ennek érdekében, hogy választ adhassunk a fundálással kapcsolatos kérdésekre, szükséges áttekinteni, hogy milyen források állnak rendelkezésünkre a vasvári társaskáptalan alapítására, illetve korai történetére vonatkozóan.

A vasvári társaskáptalan a 13. század harmadik évtizedében kezdte meg hiteleshelyi tevékenységét. Első máig fennmaradt kiadványa 1229-ből ismert,¹¹ a napjainkban is fellelhető források alapján azonban az tapasztalható, hogy az oklevélkiadás csak a tatárjárás után válhatott általánossá a nyugat-dunántúli testületben.¹² A saját káptalani kiadványok azonban – nem meglepő módon – semmilyen információt nem tartalmaznak az alapítás körülményeire vonatkozóan.

⁸ Így a káptalan hiteleshelyi tevékenységét vizsgáló Kóta Péter nem foglalkozott az alapítás kérdésével (vö. Kóta Péter: A vasvári káptalan korai oklevelei. Egy formulagyűjtemény. *Levéltári Szemle*, 37 (1987) 4. 17–29.). Kiss Gábor és Zágórhidi Czigány Balázs közös tanulmányukban pedig Sill nyomán esperesi központként tekintettek a kora Árpád-kori Vasvárra. Lásd: Kiss Gábor – Zágórhidi Czigány Balázs: Sopron, Szabolcs, Vasvár. Topográfiai megfigyelések és történeti adatok az Árpád-kori Vasvárról. *Soproni Szemle*, 55 (2001) 4. 355–360.

⁹ Egyúttal elvetette Kristó Gyula azon véleményét, mely szerint a főesperesség székhelye eredetileg Karakóban lett volna, mely főesperesi jog gyakorlása később szállt volna át a vasvári prépostra, ahol ilyen módon nem szerveződött önálló főesperesség. Lásd: Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Bp., 1988. (Nemzet és emlékezet) 336–345.

¹⁰ Thoroczkay Gábor: Megjegyzések a nyitrai és a pozsonyi egyház korai történetéhez. *Századok*, 142 (2008) 2. 359–373.

¹¹ DL 40 006. (Fejér CD VII. 223.)

¹² A tatárjárás előtt mindösszesen hét darab oklevél maradt fenn, ebből kettő csak tartalmi említésben: DL 91 102., DL 197., HO VIII. 350., DF 282 191., DL 6643., valamint a két oklevél tartalmi említése: DL 86 519.

A jelen dolgozat tárgyát képező kérdésben két igazán releváns forrás áll rendelkezésünkre. Az első oklevél a már a bevezetőben említett, II. András király által kibocsátott adománylevél,¹³ amelyben a Szentföldre induló király Péter győri püspök (1205–1218)¹⁴ kérésére megerősítette a vasvári káptalan korábbi birtokaiban, valamint írásba foglalta a káptalan első név szerint ismert prépostjának, Herkulesnek tett adományát. Az oklevélből azt is megtudhatjuk, hogy a korábbi jótevő III. Béla király (1172–1196) volt, aki a káptalanban élő kanonokok szegénysége miatt döntött úgy, hogy birtokokkal látja el a testületet. Az oklevél alapján tehát elmondható, hogy a káptalan III. Béla uralkodása idején már minden bizonnyal működött. Mivel azonban az említett oklevél pontos keletkezését nem ismerjük, s egyéb támponttal sem rendelkezünk e kérdést illetően, nem tudhatjuk, hogy III. Béla két évtizedes uralkodásának melyik szakaszában kelt az irat. Az pedig értelemszerűen végképp nem ismert, hogy az adománynál mennyi idővel korábban került sor a vasvári kanonoki közösség létrehozására.

A második dokumentum, amely közvetett információt tartalmaz a vasvári társaskáptalan alapítására vonatkozóan, szintén nem ismeretlen a magyar középkorászok számára,¹⁵ az információ azonban mindeddig nem került be a tágabb tudományos köztudatba. A szóban forgó hiteleshelyi oklevelet a győri székeskáptalan állította ki 1342-ben, s egy egyházjogi pereskedést zárt le, amely a vasvári káptalan és Kálmán, győri püspök, I. Károly király természetes fia közt folyt.¹⁶ A per tárgya a Vasvár környéki falvak tizede volt, amelyet Kálmán püspök magának sajátított ki – noha az régi időktől fogva a vasvári társaskáptalanra vonatkozott. A győri székeskáptalan ítélete nyomán a tizedek szedésének joga visszakerült a vasvári káptalanhoz. Témánk szempontjából azonban a meghozott ítéletnél érdekesebb annak indoklása. A győri káptalan oklevele szerint két oka volt annak, hogy a tizedeket a társaskáptalannak ítélték: az első az a kiemelkedő tisztelet, melyet a győri kanonokok Szent Mihály – azaz a vasvári testület védőszentje – iránt éreztek. A második pedig az, hogy a vasvári káptalan a győri egyház testéből vált ki (*quia dicta ecclesia de membro ecclesie nostre fore dignoscitur*). Az idézett oklevél alapján úgy tűnik tehát, hogy a vasvári társaskáptalan a győri székeskáptalánból alapították. Felmerül ugyanakkor a kérdés, hogy mindez mikor, milyen módon, s milyen körülmények között mehetett végbe? Miben van tehát segítségünkre a fenti forrás, amikor a vasvári társaskáptalan alapításának körülményeit vizsgáljuk? Mielőtt azonban kísérletet tennék ezen kérdések megválaszolására,

¹³ Lásd az 1. jegyzetet.

¹⁴ Zsoldos: *Arch.* 91. Személyére lásd: Raimund Temel: *Die Diözesanbischöfe von Győr/Raab bis zur Gegenwart. Die Diözese Szombathely/Steinamanger. Die Diözese Eisenstadt.* Eisenstadt, 2007. 13. Illetve: Győri püspökök a középkorban. In: Kiss Tamás (szerk.): *A Győri Egyházmegye ezer éve.* Győr, 2000. 30.

¹⁵ Rácz György: A magyarországi káptalanok és monostorok magisztrátus-joga a 13–14. században. *Századok*, 134 (2000) 192., C. Tóth Norbert – Lakatos Bálint – Mikó Gábor: *A pozsonyi prépost és a káptalan viszály (1421–1425). A szentszéki bírászkodás Magyarországon – a pozsonyi káptalan szervezete és működése a XV. század elején.* Bp., 2014. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 3) 166.

¹⁶ DF 279 335. (AOkt. XXVI. 561. sz.)

sára, szeretném vizsgálat alá vonni a historiográfiai fejezetben röviden ismertetett elméletet, melyet részletesen Sill Aba Ferenc és Thoroczkay Gábor fejtett ki.

A vasi főesperesség kérdése

Az elmélet azért érdemes külön figyelemre, mert a hivatkozott kutatók nyomán haladva több medievista is elfogadta azt.¹⁷ Az elmélet lényege röviden az alábbiak szerint foglatható össze: Vas vármegye székhelyén a 11. század folyamán főesperesi központ jött létre, mely később társaskáptalanná fejlődött tovább, s a régi főesperes az új testület prépostjává vált, gyakorolva a főesperest megillető jogköröket. A két elmélet mindösszesen annyiban tér el egymástól, hogy míg Thoroczkay a 12. század második felére helyezte a káptalan kialakulásának idejét, addig Sill véleménye szerint ez a folyamat néhány évtizeddel korábban, de legkorábban a 11. század végén mehetett végbe.¹⁸

Az elmélet első olvasatra nem elvethető. A korábban idézett 1342. évi győri székeskáptalani oklevél állítása, mely szerint a vasvári káptalan a győri testéből vált ki, akár ilyen módon is értelmezhető. Ahhoz, hogy egy önálló testület ilyen módon létrejöhesse, mindenképpen a megyéspüspök jóváhagyására is szükség volt. Több példát is találhatunk arra, amikor egy-egy főesperesség később prépostsággá fejlődött, s így tett szert önállóságra.¹⁹ Felmerül ugyanakkor egy fontos kérdés ezzel kapcsolatban: milyen források állnak rendelkezésre a vasi főesperességről?

Vas vármegye s központja, Vasvár egészen a Mária Terézia uralkodása alatt létrejött szombathelyi püspökség megalapításáig (1777) a győri egyházmegyéhez tartozott.²⁰ Az egyházmegye főesperesi kerületeit a 11–12. században nem ismerjük, az első főesperesről egy a 13. század elején a győri székeskáptalan által kiadott hiteleshelyi oklevélből szerezhetünk tudomást.²¹ Ugyancsak a székeskáptalan immáron 13–14. századi hiteleshelyi kiadványaiából ismerjük a többi főesperességet is. Így eddigi ismereteink szerint a győri egyházmegye a középkorban a következő főesperességekből állt: székesegyházi, komá-

¹⁷ Lásd: Rác Gy.: A magyarországi káptalanok, 192., Kiss G. – Zágórhidi Czigány B.: Sopron, Szabolcs, Vasvár, 355–360.

¹⁸ Sill A. F.: A vasvár-szombathelyi káptalan, 20., Sill A. F.: Vasvár története, 66., Thoroczkay G.: Megjegyzések, 359–373.

¹⁹ Például: Pozsony, Nyitra, Pozsega. (Vö. Thoroczkay G.: Megjegyzések, Koszta László: A pozsegai társaskáptalan tagjai a XIV. század közepéig. *Aetas*, 6 (1991) 3. 41.)

²⁰ Dóka Klára: A Győri Egyházmegye területi változásai. In: Kiss T. (szerk.): *A Győri Egyházmegye* 13.

²¹ ÁÜO I. 60., UBB I. 99.

romi, pápai, mosoni, rábaközi, soproni és a locsmáncsi főesperességből.²² Olyan középkori forrást, amely egységesen leírná, összegyűjtené a főesperességeket, nem ismerünk. Sajnos a 14. századi pápai tizedjegyzékből a győri egyházmegye szinte teljes egészében kimaradt,²³ így ebből sem tehetünk szert semmilyen támpontra. Az mindenesetre önmagában beszédesnek tekinthető, hogy a középkori források egyöntetűen hallgatnak egy vasvári székhelyű főesperesség létezéséről.

A hallgatás természetesen akár az eleve alacsony számú forrás pusztulásával is magyarázható lenne, ugyanakkor fontos tény, hogy a középkor későbbi évszázadaiból sem rendelkezünk olyan adattal, amely arról tudósítana, hogy a vasvári prépost főesperesi jogkört gyakorolt volna. Ez pedig élesen szemben áll a többi főesperességből létrejött társaskáptalan vezetőjének gyakorlatával.²⁴

A Sill által megfogalmazott vasi főesperesi székhely léte egy 17. század végén, a török kiűzése után írt *canonica visitation* alapján, ebben olvashatunk először vasvári főesperességről (1698).²⁵ Ugyancsak hasonló található a Sill által idézett 1770. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvben is, mely szerint akkor a vasvári prépost egész Vas megye felett főesperesi jogokkal rendelkezett.²⁶

A vasvári főesperesség (kora)középkori létezése – ha eltérő variációkban is – rendszeresen előkerült a szakirodalom hasábjain, azonban középkori forrásra történő hivatkozás nélkül. Az *archidiaconatus* létezését tehát Sill nyomán mindössze a török hódoltság utáni egyházlátogatási jegyzőkönyvek támasztják alá: a 17–18. századi forrás által leírt állapotot a kora középkorba visszavetíteni pedig meglehetősen abszurd, s ez alapján a vasi főesperesség létezését bizonyosra venni egyáltalán nem lehet.

A vasvári társaskáptalan alapítása

A székeskáptalanok kialakulása egy évszázados folyamat eredménye, mely Szent István uralkodása alatt vette kezdetét. Magyarországon a püspökségek alapítását követően a helyi püspökök mellett élő szerzetes és világi papi közösségekből szerveződtek meg a káptalanok, a

²² A főesperességek első írásos említései: székesegyházi (1241. UBB. I. 204.), soproni (1243. Fejér CD IV/1. 304.), mosoni (1244. Fejér CD IV/1. 355.), rábaközi (1255. ÁÚO VII. 399.), pápai (1325. AOkt. XV. 247.), komáromi (1341. AOkt. XXV. 426.), locsmáncsi (1316. AOkt. IV. 278.). A Répce- és Gyöngyösmelléki főesperest egyetlen említésből ismerjük (1350. AOkt. XXXIV. 653.), de ez a főesperesség fekvése alapján valószínűleg a rábaközi vagy a locsmáncsi főesperességgel azonosítható.

²³ *Rationes collectorum pontificorum in Hungaria. Pápai tized-szedők számadásai. 1281–1375.* Bp., 1887. (Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia. Ser. 1. 1.). Ebben csak néhány adat található a vasvári káptalanra, a soproni plébániára, a pannonhalmi apátságra, a szentgotthárdi ciszterci monostorra, valamint a pápai és komáromi főesperességekre vonatkozóan.

²⁴ Például: C. Tóth N. – Lakatos B. – Mikó G.: *A pozsonyi prépost és a káptalan viszállya*, 47–59.

²⁵ Dóka K.: *A Győri Egyházmegye*, 11.

²⁶ Sill A. F.: *A vasvár-szombathelyi káptalan*, 20. Valamint a 2. jegyzetben idézett irat.

testületté válás folyamata azonban későbbre, a 12–13. századra tehető.²⁷ A székeskáptalanok mellett, püspöki székhelyen vagy vidéki központokban került sor társaskáptalanok alapítására is, mely alapítássorozat szintén Szent István király uralkodása idején kezdődött,²⁸ majd később, a 11–12. század folyamán további kollegiális egyházak jöttek létre.²⁹ A kialakult káptalanok anyagi függetlenedése a megyéspüspököktől a 12. század folyamán ment végbe.

A győri egyházmegye pontos alapítási dátumát nem ismerjük, alapítólevele nem maradt fenn. 1009-ben, a pécsi püspökség alapításakor már létezett, így a legkorábbi alapítású egyházmegyék közé tartozott.³⁰ Területén az Árpád-kor folyamán a székeskáptalan mellett két további társaskáptalan alakult ki: a Szent Adalbert tiszteletére szervezett testület a püspöki székhelyen 1138-ban már biztosan létezett, vezetője kisprépostként a székeskáptalan rangos tagja volt az egész középkoron át.³¹ Emellett a püspöki központtól távol, Vas vármegye központjában Szent Mihály tiszteletére szentelt társaskáptalan szerveződött.

A társaskáptalanok alapítójuk szempontjából – Koszta László nyomán³² – több csoportra és alcsoportra oszthatók. Megállapítása szerint, míg az egyházmegyei székhelyeken a székeskáptalanok mellett létrejött kollegiális egyházak alapítói döntő többségében a püspökök, addig a vidéki központokban elhelyezkedő társaikról ez már nem mondható el. Az utóbbiak között a királyi alapítású társaskáptalanok a leggyakoribbak, a püspöki alapításúak száma viszont elenyésző.³³ Az Árpád-kor folyamán világiak nem hoztak létre társaskáptalanokat.

A fentebb ismertetett, 14. század derekán íródott oklevél információja alapján úgy gondolom, hogy a vasvári társaskáptalan alapítója nem lehet azonos egyik magyar királlyal sem. Az oklevélidézet nyomán leginkább az tűnik valószínűnek, hogy valamelyik győri püspök lehetett a fundáló, aki valamilyen okból szükségét látta egy vidéki egyházi központ megszerzésének. Ugyanakkor véleményem szerint ezen eseményben fontos szerepet kell tulajdonítanunk az éppen aktuális vasi ispánnak is, hiszen számára minden bizonnyal előnyös lehetett, hogy székhelyének tekintélye egy egyházi intézménnyel gazdagodva növekedett.

Ugyancsak a nem uralkodói alapítást támasztja alá az a tény, hogy a királyi alapítású testületek általában *exemptió*ban részesültek, s közvetlenül az esztergomi érsek joghatósága alá tartoztak megyéspüspökük helyett. Vasvár esetében nincs információnk ilyen jellegű

²⁷ Erre részletesen lásd: Koszta László: Székeskáptalanok és kanonokaik Magyarországon a 12. század elejéig. *Acta Universitatis Segediensis. Acta Historica*, 103 (1996) 67–81.

²⁸ Lásd például Székesfehérváron.

²⁹ Arad, Dömös, Pozsony, Óbuda, Szepes, Titel stb.

³⁰ Koszta László: A püspökség alapítása. In: Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József (szerk.): *A pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543)*. Pécs, 2009. 18.

³¹ Történetére részletesen lásd: Bedy Vince: *A Szent Adalbert vértanú püspök tiszteletére alapított győrhegyi prépostság története*. Győr, 1932.

³² Koszta L.: A pozsegi társaskáptalan, 41–42.

³³ Koszta nyomán ide sorolható: Csázma, Itebő, Hánta.

exemptióról, a káptalan egyházjogilag az egész középkoron át a győri püspökségnek volt alárendelve.³⁴

További fontos szempont az alapító személyének vizsgálatakor, hogy a királyi alapítású társaskáptalanok prépostjai rendszeresen valamilyen kancelláriai hivatalt viseltek a királyi udvarban, királyi klerikusok voltak, majd később valamilyen megüresedő püspöki székre léptek elő.³⁵ A vasvári prépostság személyzetét vizsgálva az Árpád-korban erre nem találunk példát, nincs olyan prépost – vagy más kanonok – aki vasvári javadalomviselése folytán jutott udvari pozícióhoz.³⁶ A vasvári társaskáptalan esetében sokkal inkább a püspöki székhellyel való szoros személyi viszony szembetűnő, a javadalmak között többen viseltek párhuzamosan, vagy egymást követően mindkét káptalani testületben stallumot.³⁷ Ez is inkább arra mutat, hogy a vasvári prépostság alapítóját nem valamelyik magyar uralkodóban, hanem valamelyik győri püspökben kell keresnünk.

Egy egyházi testület alapítójának kötelessége volt gondoskodni az általa létrehozott intézmény működőképességéről, eltartásáról is, amelyet a fundáló a legtöbb esetben birtokadományokkal igyekezett biztosítani. Jelen esetben a győri püspöknek kellett volna gondoskodnia a kanonokok anyagi biztonságának megteremtéséről, javadalmaik fedezéséről. Fontos kérdés tehát, hogy milyen források álltak a püspök rendelkezésére, melyet átengedhetett a vasvári káptalan számára? A káptalan tagjainak megélhetését a már korábban említett tizedbevételek biztosították, azonban a korai időben a káptalan saját birtokállománnyal nem rendelkezett.³⁸

A fenti állítás valószínűnek is tűnik annak ismeretében, hogy nincs semmilyen adatunk a győri püspök olyan Vas megyei birtokáról, amely később káptalani tulajdonban tűnne fel. Vas megye területén az egyetlen püspöki birtok egy szombathelyi udvarház volt, mely a középkor végéig a győri püspökök tulajdonát képezte.³⁹ Mivel tehát a mindenkori győri püspök nem rendelkezett átruházható Vas megyei birtokállománnyal, feltehetően a rendelke-

³⁴ Koszta L.: A pozsegai társaskáptalan, 44., Kiss Gergely: *Királyi egyházak a középkori Magyarországon*. Pécs, 2013. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 3.) 73–86.

³⁵ Fejérfalvi László: A királyi kancellária az Árpádok korában. Bp., 1885. 86–144., Koszta L.: A pozsegai társaskáptalan, 44–45.

³⁶ Vö.: Zsoldos. *Arch.* 107–121. Ezzel ellentétben áll az Anjou-kor, amikor Lajos király és öccse, István herceg klerikusai között is találunk vasvári kanonokot. Pl.: Péter vasvári prépost István herceg kápolnaispánja és kancellárja volt (DL 41 216.), Jodok vasvári prépost pedig Nagy Lajos káplánja volt (DL 91 516.).

³⁷ A forrásadottságoknak, valamint kutatásom jelenlegi állásának megfelelően erre is inkább a késő középkorból vannak adataink. Pl.: Nyúli János (vö. Köblös József: *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában. A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával*. Budapest, 1994. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12.) 413–414.), Kutasi Tamás (vö. Horváth Terézia: A vasvári káptalan prépostjai a Mátyás-korban. In: Fedeles Tamás (szerk.): *Mátyás király és az egyház*. Pécs, 2019. (Thesaurus historiae ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 10.) 103–114.)

³⁸ Sill A. F.: A vasvár-szombathelyi káptalan, 20.

³⁹ Vö. Engel: *Arch.* I. 434., Kiss Gábor – Tóth Endre – Zágórhidi Czigány Balázs: *Savaria-Szombathely története. A város alapításától 1526-ig*. Szombathely, 1998. 132.

zésére álló tizedjövedelmek egy részét engedte át a vasvári kanonokok ellátására. A II. András-kori első birtokösszeírás a káptalan által bírt összes jószágot, szőlőt, malmot felsorolta, azonban ezek közül csak a káptalani templom környékén élő *hospesek* földjének donátorát nevezte meg. Ez az a III. Béla királytól származó adomány, melyet a káptalan nagy szegénysége miatt kapott. Úgy tűnik tehát, hogy az esetlegesen elnyert tizedek addigra már nem fedezték a kanonokok megélhetését. A többi II. András által összeírt Vasvár környéki birtok adományozóját, s káptalani tulajdonba kerülési idejét nem ismerjük.

Az alapítónak azonban minden bizonnyal fontos volt az általa létrehozott testületről való gondoskodás. Minden bizonnyal ezért fordult a szentföldi hadjáratra a király oldalán induló Péter győri püspök a káptalan pártfogójaként II. András-hoz, hogy írja össze, s így védje meg a káptalani birtokokat. A püspökök tehát az alapítást követő évtizedekben sem feledkeztek el a fiatal testületről, s igyekeztek gondoskodni annak anyagi gyarapodásáról.

Felmerül ugyanakkor, hogy miért Vasváron került sor az alapításra? Ezt a kérdést a korábbi szakirodalom nem tette fel, hiszen többségében elfogadta a főesperességi előzményt, s ezzel együtt egyértelmű volt a helyszínválasztás. Vasvár földrajzi elhelyezkedése, továbbá ispáni, kereskedelmi központ volta mind-mind a település fontosságára, egyházi testületalapításra alkalmas voltára utalhatnak.⁴⁰

Vasvár mint helyszín kiválasztását az egyházmegye székhelyétől való távolság mellett kedvező fekvése is indokolta. A település az Árpád-korban fontos kereskedelmi csomópont volt, itt találkozott egymással az északkelet-délnyugati kereskedelmi út Pápóctól Szentgotthárd felé, valamint a Katonák útja, továbbá egy déli kereskedelmi út, amely Itália felé jelentett összeköttetést.⁴¹ Ez a csomópont-jelleg minden bizonnyal abban is szerepet játszott, hogy Szent István uralkodása idején itt került sor a vasi ispánság központjának megszervezésére.⁴² A mai temetődombon egykor álló ispáni vár, s a benne lévő 12. századi templom papja(i) megfelelő kiindulási alapot szolgáltathattak egy kanonoki közösség megszervezésére.

A helyszínválasztás lehetséges okainak ismertetése után az alapítás idejére vonatkozó kérdés megválaszolása szükséges. A fentebb már többször hivatkozott, II. András által kiadott oklevél információja alapján azt minden bizonnyal kijelenthetjük, hogy a vasvári társaskáptalan valamikor III. Béla király uralkodása idején már létezett, azaz megszervezésére legkésőbb 1196-ig sor került.

Ennél pontosabb meghatározáshoz – írott források hiányában – csak a tárgyi emlékek, azaz a régészet segítségével juthatunk. Vasvár város területéről a régészeti leletek

⁴⁰ Sill A. F.: Vasvár története, 63–64., Sill A. F.: Vasvár településtörténete, 4–7., Iványi B.: *A középkori Vasvár*, 19–21., Kiss G. – Zágórhidi Czigány B.: Sopron, Szabolcs, Vasvár, 357–358.

⁴¹ Sill A. F.: Vasvár története, 64., Sill A. F.: Vasvár településtörténete, 4., Kiss G. – Zágórhidi Czigány B.: Sopron, Szabolcs, Vasvár, 358.

⁴² Sill A. F.: Vasvár története, 7–8., Kiss G. – Zágórhidi Czigány B.: Sopron, Szabolcs, Vasvár, 355–360., Zágórhidi Czigány Balázs: Az Árpád-kori Vasvári topográfiaja. *Vasi Szemle*, 50 (1996) 401–409., Iványi B.: *A középkori Vasvár*, 19–20.

meglehetősen szórványosan, egy-egy ház felújítása vagy lebontása alkalmával kerültek elő.⁴³ Ezekből látható, hogy a terület már az államalapítás idején lakott volt, továbbá, hogy az itt élő népesség főként vaskohászattal foglalkozott; innen is kapta a település a nevét. A mai temető helyén álló ispáni vár⁴⁴ alatt kialakult község fontos kereskedelmi csomópont volt, továbbá a nyugati határvédelemben is jelentős szerepet játszhatott. A 12. században már minden bizonnyal állt itt egy templom, amely a ma is látható épület elődje. A káptalan temploma egy másik – ma Szent Mihály dombnak nevezett – magaslaton épült fel, az ide vezető úton építették fel a kanonokok a késő középkorban önálló házaikat. Maga a káptalani templom a 12. század végén vagy a 13. század elején épült egytornyú épület volt; így annak építéstörténete nem vezet minket közelebb a káptalan alapítási idejének meghatározásához, ugyanakkor erősíti a *terminus ante quem*-et.

Az ispáni központ, a kőből épült templomok, a kereskedelmi csomópont s a feltárt iparos tevékenység nyomai mind azt sejtetik, hogy Vasvár a korai Árpád-korban is jelentős település lehetett. Ezt támasztja alá munkájában Anonymus is, amikor Veszprém elfoglalásakor külön említi Vasvár bevételét is.⁴⁵ A település igazi fejlődése a 13. századra tehető, jelentőségét az itt működő káptalan egyrészt megalapozta, másrészt tovább növelte. Vasvár fejlődése ugyanakkor nem ért tetőpontjára a káptalan alapítása után sem, a 13. század első felében IV. Béla király itt alapított domonkos kolostort.⁴⁶ Vasvár koraújkori ábrázolásán egy körtemplom rajzát is felismerhetjük, mely minden bizonnyal szintén egy kora Árpád-kori templom maradványa lehet. A több templomnak, egy domonkos kolostornak és egy káptalannak otthont adó települést, mely 1279-ben kiváltságokat kapott IV. László királytól (1272–1290),⁴⁷ semmi esetre sem tekinthetjük jelentéktelennek; s ennek a 13. századi állapotnak minden bizonnyal jelentős 11–12. századi előzményei voltak.

A régészeti forrásokon túl még egy további lehetőség van, amely közelebb viheti a kutatást a káptalan létrehozásának valószínű időpontjához: a Szent Mihály patrocínium vizsgálata, és ennek nyomán pedig az alapító pontos személyének meghatározása.

Úgy tűnik, hogy a vasvári társaskáptalan védőszentje, Szent Mihály arkangyal a középkori Magyarországon meglehetősen népszerű szent volt. Tisztelete már korán kimutatható, hiszen két István-kori püspökség (Veszprém és Erdély) székesegyházát is az ő tiszteletére szentelték. Később egy bencés és a nyulak-szigeti premontrei rendház védőszentje lett. Kisebb, falusi egyházak is számtalanszor viselték nevét, Vas vármegye területén a prépostságok kívül is több esetben találkozhatunk tiszteletére szentelt

⁴³ A régészeti ásatások során előkerült leletekről részletesen lásd a fentebb idézett, Vasvár történetével kapcsolatos irodalmat.

⁴⁴ Az ispánság valószínűleg Szent István király korában szerveződött, a vasi ispánt említő első írásos forrás 1108-ból maradt fenn.

⁴⁵ Sill A. F.: Vasvár története, 61.

⁴⁶ Iványi B.: *A középkori Vasvár*, 31–35.

⁴⁷ Sill A. F.: Vasvár településtörténete, 14., Iványi B.: *A középkori Vasvár*, 23–24.

templommal, kápolnával.⁴⁸ Önmagában a templomcím így nem visz minket közelebb az alapítás datálásához.

Segítségünkre lehetne, ha esetleg tudnánk, hogy a korszak valamelyik győri püspöke megkülönböztetett tisztelettel viseltetett Szent Mihály arkangyal iránt. Mivel az alapítás feltételezett ideje legkésőbb a 12. század harmadik negyede, így érdemes áttekintenünk az ismert győri püspököket az 1172. évig bezárólag. A fentebb leírt okok miatt a 11. századi és a 12. század eleji püspököket elhagyhatjuk vizsgálatunkból, így összesen hét egyházfővel számolhatunk: Ambrus (1124–1131. k.), az egyetlen hamis oklevélben említett Péter (1135), Pál (1137–1138), Zacheus (1142–1146), Izbég (1150–1156. k.), Gervasius (1156–1157), András (1169–1176).⁴⁹ Ha érvelésem helyes, akkor közülük került ki a vasvári társaskáptalan alapítója. Ezekről a püspökökről azonban – méltóságviselésük tényén túl – szinte semmit sem tudunk. Általában a király környezetében tartózkodtak, vele tartottak hadjáratok során, vagy részt vettek egy-egy béketárgyaláson, illetve követként a királyt képviselték. Neveik királyi privilégiumok végén található méltoságnévsorokból ismeretek.⁵⁰ Sajnos egyetlen egy olyan oklevél sem maradt korunkra – ha volt egyáltalán –, amelyet a felsorolt főpapok valamelyike a saját neve alatt bocsátott volna ki. A győri egyházmegyében folytatott munkásságukról kevés információval szolgálnak a források.

Összegzés

Az írott és régészeti források elemzése, valamint a korábbi szakirodalom eredményeinek felhasználása révén adódik a következtetés, hogy a vasvári társaskáptalant a 12. század második felében, de még 1172 előtt valamelyik győri megyéspüspök alapította. A helyszín kiválasztásában fontos szerepet játszott Vasvár ispáni székhely, továbbá kereskedelmi-közlekedési csomópont volta. Az ez időben hivatalt viselő vasi ispán szerepe, támogatása minden bizonnyal találkozhatott az alapító püspök szándékával, hiszen a település jelentősége ez által tovább növekedhetett. Az ezen a környéken birtokokkal nem rendelkező püspök a tizedjövedelem átengedésével kívánta fedezni a kanonoki életéhez szükséges mindennapi ellátást, s amikor a későbbiekben – talán a növekvő számú javadalmas eredményeként – ez már nem volt elegendő, akkor a további adomány érdekében folyamodhatott az uralkodóhoz. Ennek nyoma maradt fenn II. András király oklevelében, amellyel többek között megerősítette Péter püspök kérésére III. Béla király adományát. A 13. század második negyedétől kezdve a hiteleshelyi tevékenységnek és a megnövekvő számú forrásoknak köszönhetően a kanonoki testület története és személyi összetétele már sokkal nagyobb pontossággal megismerhető és elemezhető, mely a továbbiakban a kutatásom fő irányvonalát jelenti majd.

⁴⁸ Koszta L.: A pozsegai társaskáptalan, 45., Mező András: *Patrociniumok a középkori Magyarországon*. Bp., 2003. (METEM Könyvek 40.) 278–308.

⁴⁹ Zsoldos: *Arch.* 90–91.

⁵⁰ Temel, R.: *Die Diözesanbischöfe*, 11–12., Győri püspökök, 28–30.

THE FOUNDATION OF THE CHAPTER OF VASVÁR

This paper concerns the foundation of the chapter of Vasvár, based on the former historical literature and the medieval sources. On the basis of these texts, we can reach further conclusions about this topic. First, I describe an earlier theory about the foundation, according to which the chapter was established from an archdeaconate. I think that this theory is not valid because we do not have any medieval sources which could confirm the existence of such an organisation. From a charter of the chapter of Győr, which was issued in 1342, we are aware that the collegiate chapter was founded from the cathedral chapter of Győr (*dicta ecclesia de membro ecclesie nostre fore dignoscitur*). Based on this information, I think, that the founder of the chapter was one of the bishops of Győr during the second half of the 12th century. At that time, Vasvár, which was located by important crossroads, was the centre of the county of Vas and was also a trade centre, thanks to which the town had a high local importance. The canons, who lived in the chapter first lived on the tithes of the nearby villages, and later received a donation from the king at the request of the bishop of Győr. Unfortunately, we do not have many sources from this time, and therefore not much in the way of concrete data; we can know the history and the personnel of the chapter better from the second half of the 13th century.

Keywords: medieval church history, middle clergy, archdeaconate, collegiate chapter, diocese of Győr